

GÂİB

(الغائب)

Yaşadığı halde nerede olduğu bilinmeyen ve kendisinden uzun süre haber alınamayan kişi (bk. MEFKÜD).

GÂİB

(الغائب)

Şiî fırkalarının, ölmediği halde insanlar arasından ayrıldığına ve bir gün döneceğine inanılan lider için kullanılan sıfat.

“İnsanlar arasında bulunmayan” veya “onlar tarafından görülemeyecek şekilde gizlenmiş olan” anlamındaki gâib kelimesi İslâm tarihinde özellikle Şiî fırkaları tarafından, ölmediğine ve kıyametten önce mutlaka bir gün dönerek kendilerini kurtaracağına inandıkları önderleri hakkında bir sıfat olarak kullanılır.

Mevcut belgelere göre bu sıfat ilk defa, Muhtâriyye-Keşânîyye fırkası tarafından Mehdiği ile paralel olarak Muhammed b. Hanefiyye (ö. 81/700) için kullanılmıştır. Daha sonra Şiîler'in hemen hemen bütün kolları bu kolun kurucusunu veya son temsilcisini gâib imam olarak görmüşlerdir. Gâib inancının en yaygın şekline İmâmiyye-İsnâşeriyye fırkasında rastlanır. Bu fırkaya göre on ikinci imam Muhammed el-Mehdî, babası Hasen el-Askerî'nin 260 (873) yılında vefatından sonra evlerindeki serdâba girerek gözden kaybolmuştur; ancak Muhammed Mehdi halen sağdır ve kıyametten önce mehdi sıfatıyla dönerek (rec'at) zulümle dolmuş bulunan dünyada adaleti hâkim kılacaktır. Onlara göre bu bir inanç esasıdır. Sünnî âlimleri gâib ve rec'at anlayışına iltifat etmemişlerse de bazı kesimlerde bu telakki bir halk inancı olarak muhtelif şekillerde göze çarpmaktadır (bk. GAYBET).

BİBLİYOGRAFYA :

Nevbahtî, *Fıraku's-Si'a*, s. 25-26, 79-80, 90-93; Eş'arî, *Mağâlât* (Ritter), s. 18-19; Küleynî, *el-Uşûl mine'l-Kâfi*, I, 235-242; İbn Bâbeveyh, *Kemâlü'd-dîn ve temâmü'n-ni'me* (nşr. Ali Ekber el-Gaffârî), Kum 1405, II, 383-384, 479-482; Şeyh Müfid, *el-İrşâd*, Beyrut 1399/1979, s. 346-366; Bağdâdî, *el-Farâk* (Abdülhamid), s. 23, 64-65; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-İktisâd fîmâ yete'alleku bi'l-i'tikâd*, Nefes 1399/1979, s. 367-372; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 150, 170-171; Muhammed es-Sadr, *Târîhu'l-gaybeti's-suğrâ* [baskı yeri yok], 1392/1972, s. 367-393; Ali Sâmi en-Neşşâr, *Neş'etu'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*, Kahire 1977, II, 216-217.

ETHEM RUHİ FİĞLALI

GÂİYYET

(الغائية)

Varlık ve hadiselerin, ilâhî hikmet ve inâyet uyarınca kozmik düzeni gerçekleştirmeye yönelik bir gayeye sahip olduğunu savunan doktrin.

Gâiyyet, sözlükte “son uç, nihaî nokta, zirve, ideal örnek” gibi anlamlara gelen gâye kelimesinden türetilmiş olup varlık düzeninin mutlaka belli bir gayeyi gerçekleştirme esasına dayandığını, evrende tesadüf ve saçmadan söz edilemeyeceğini ileri süren felsefi-kelâmî doktrinler için kullanılan bir terimdir. Türkçe'de gayellilik ve erekbilim, Batı dillerinde finalite (Fr. finalité, İng. finality, Alm. Finalität) kelimesiyle karşılanmıştır. Gâiyyetin incelendiği felsefi disiplin Batı felsefesinde teleoloji adını taşımakta olup Grekçe telos (gaye, erek) ve logos (bilgi, ilim) kelimelerinden gelmektedir. İsmail Fennî Ertuğrul teleolojiyi “mebhas-i esbâb-ı gâiyye” ve “ilmü'l-gâyât” olarak karşılamıştır (*Lugatçe-i Felsefe*, “téléologie”, “finalité” md.leri). İbn Sînâ teleolojinin karşılığı olarak “ilmü'l-gâye” tamlamasını kullanmıştır (*eş-Şifa' el-İlâhiyyât*, II, 300). Ancak gayelerin araştırılmasını konu edinen teleoloji, bir metafizik disiplinin adı olarak gâiyyet kavramından daha kapsamlı bir terim olup sebeplilik, nizam, hikmet ve inâyet kavramlarını da içine almaktadır. Dolayısıyla gâiyyet kavramının tahlili kaçınılmaz olarak teleolojinin öteki terimleriyle bağlantılı olmaktadır. İslâm düşüncesi tarihinde gâiyyet doktrini Kur'an'la irtibatlı olarak illiyyet, ilâhî inâyet ve hikmet, nizam ve gaye delili problemleri çerçevesinde ele alınmış ve tartışılmıştır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in, evrende bir nizamın bulunduğu ve bu nizamın bir gayeye yönelik olduğu, hiçbir şeyin boşuna yaratılmayıp bir hikmete dayalı olarak var edildiği, bunun da Allah'ın yaratıkları üzerindeki rahmet ve inâyetini belgediği tezleri, konuyla ilgili İslâmî eserlerin temel fikirlerini şekillendirmiştir.

Kur'an'da yaratılışın bir gâiyyete dayandığı gerçeği açık şekilde vurgulanır. “Yoksa sizi boş yere yarattığımızı ve bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız” (el-Mü'minün 23/115) meâlindeki âyet-ter insanın yaratılışının bir gaye ve akıbetle ilgili olduğu belirtilirken, “Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık; bu inkâr edenlerin zannıdır” (Sâd 38/27) âyetinde gaye bu defa top-

yekün âlemin yaratılışıyla irtibatlandırılmaktadır. “Biz gökleri, yeri ve bunlar arasındakileri oyuncular olarak -oyun ve eğlence olsun diye- yaratmadık. Bunları sadece gerçekle yarattık; fakat onların çoğu bilmiyorlar” (ed-Duhân 44/38-39) meâlindeki âyette de yaratılış gerçek bir sebep ve hikmete dayandırılmıştır (benzer bir açıklama için bk. el-Enbiyâ 21/16-17). Bu âyetlerde “abes, bâtil, la'b, lehv” kelimeleri gâiyyet kavramına zıt terimler olarak anılmaktadır ve hepsi de “hakiki bir gayeye, sebep ve hikmete dayanmayan, hiçbir gerçek sonuca yol açmayacak olan anlamsız, saçma ve boş şey” mânasında kullanılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in bu âyetlerde vurguladığı diğer önemli bir husus da yaratılışın anlamlı ve hakiki bir gayeye dayanmadığını ileri süren zihniyetin inkârcı karakteridir. Buna karşılık Allah'a ve âhiret gününe inanılan yaratılış üzerinde düşünerek, “Rabbimiz! Bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizci cehennem azabından koru” (Âl-i İmrân 3/191) derler. Onların zihniyet dünyasında gâiyyet, âkıbet ve ibadet kavramları iç içedir.

Kur'an-ı Kerim'de birçok âyet, sebep gösteren “li-” (için) lafzıyla Allah'ın yaratma fiilinde gerçekleşen gayeyi belirtmektedir. Buna göre Allah, kimlerin amelinin daha güzel olacağı hususunda insanları imtihan etmek için ölümü ve hayatı yaratmış (el-Mülk 67/2); insanların birbirleriyle tanışıp bilişmeleri için onları kavimlere ve kabilelere ayırmış (el-Hucurât 49/13); cinleri ve insanları sadece kendisine kulluk etmeleri için yaratmıştır (ez-Zâriyât 51/56). Daha birçok âyette de Allah'ın mahlûkatı bir hikmete dayalı olarak, belli gaye ve faydaların sağlanması için halkettiği belirtilir. Özellikle kâinattaki varlık ve oluşların insanın hizmetine âmâde kılındığını belirten çok sayıdaki âyet, evrendeki bütün varlıklar içinde özellikle insanı gâiyyet planında merkezî bir konuma getirmektedir (meselâ bk. İbrâhim 14/32-34; en-Nahl 16/5-18; el-Câsiye 45/12-13). Kur'an-ı Kerim, kâinatta gâiyyete dayalı bir nizamın Allah'ın hikmeti uyarınca hüküm sürdüğünü yalnızca kozmolojik bir hakikati vurgulamak için değil, kâinatta belirli bir mevkiye yerleştirilmiş olan insandaki ahlâkî suuru uyandırmak için de zikretmektedir. Buna göre insan, göklerde ve yerdeki sayısız nimetini kendi yarar için yarattığını düşünüp anlamalı, bu gayeler manzumesi içinde kendisi de yaratılışına uygun bir gayeye yönel-